

Az agrártörténetírás új útjai

Az új szocialista történeti tudat formálásának egyik eszközeként kínálkozik a *helytörténetírás*. Ezzel viszont szorosan egybefonódik az agrárviszonyok kutatása, hiszen népünk jó része hosszú évszázadokon át élte a földművelő, állattenyésztő ember életformáját. Ezért szükséges a kor színvonalán álló agrártörténeti kutatás kérdéseinek felvetése.

Az agrártörténet, abban az értelemben, hogy sajátos problematikát alakít ki és önállóságra tör, fiatal tudományág. A különálláshoz való joga ma, a tudományok differenciálódásának korában vitathatatlan. Korunk tudományfejlődésének azonban nemcsak a differenciálódás, hanem az integrálódás is jellemző vonása. Mind gyakoribb a szűk szakterületbe zárt-ság elleni lázadás, az igény az egységben látásra. Ugyancsak korszerű tendenciák megtestesítői a határterületeken kapcsolatokat teremtő, a különböző szakágak eredményeit és módszereit ötvöző tudósok vagy még inkább kutatócsoportok. Úgy véljük, hogy helyes úton járunk, ha abból a gondolatból indulunk ki, hogy a *differenciálódás integrálódást, a szakosodás együttműködést tételez fel*.

E kérdést elemezve abból a marxista tézisből kell kiindulnunk, hogy bármennyire megosztott is a társadalmi tudományok területe, mindegyik diszciplína *ugyanazt az egyetlen, egységes társadalmi valóságot elemzi*. Ez az egész egymást feltételező és egymásba átmenő mozgásformáiban, részeiben külön is tanulmányozható, ami azonban osztatlan egységváltat nem szünteti meg. „Egyre inkább testet ölt az az eszme — írja a szociológus Traian Herseni —, hogy az összes társadalomtudományok tárgya, a társadalmi lét, azonos lévén, másodlagos a tudományos megközelítés különböző formái közötti eltérés, a lényeges a társadalmi-történeti valóságnak a lehető legegzaktabb megismerése... olyan probléma ez, amelyben a marxizmus hozzájárulása tagadhatatlanul óriási.”

E szemléletmódnak, valóban a marxizmus hatására is, egyre több híve van. A megújuló francia történetkutatásban az *Annales*, de már elődje, a *Revue de Synthèse Historique* is a társadalomtudományok együttműködése mellett száll síkra. Legújabban Charles Morazé (*L'Histoire et l'unité des sciences sociales*) boncolgatta ezt a kérdést, és egyre többen használják az *embertudományok* megjelölést, az emberrel foglalkozó természettudományokra is kiterjesztve az együttműködés igényét.

Amiről az integralista szemléletűek között még eszmecsere folyik, az a társadalmi tudományok hierarchiája, az egymáshoz való kapcsolódás módja. A szocialista országok vita-irodalmában több álláspont is kifejeződött. A legáltalánosabb nézet szerint az összes társadalmi tudományok metodológiai alapja a történelmi materializmus, amely elsőként illetékes a legmagasabb szintű elméleti általánosításra is. Eléggé elterjedt az a nézet is, hogy a társadalom filozófiája mellé két nagyobb gyűjtő, generalizáló jellegű tudomány társul: a történelem és a szociológia. Köz-

tük is csak az időkategória von válaszfalat. Az előbbi ugyanazt a tárgyat múlttá minősített, az utóbbi újkeletű állapotában elemzi. Ez a megosztás azonban a gyakorlatban sokszor nehézkesnek, elméletileg pedig merevnek bizonyul. Hiszen a társadalmi valóság attól is egység, hogy folyamatosság.

Az agrártörténetírás tehát történeti-szociológiai résztudomány, abban az értelemben, ahogyan mind a történészek, mind a szociológusok közül többen is értelmezik az együvé tartozást. Gottfried Salomon-Delattre az empirikus szociológia híveit figyelmezteti, hogy előtérbe kell helyezniük a történeti látásmódot. Werner Mägdefrau, Helmut Meier és más történészek a szociológiai látásmód előnyeiről írnak. Pierre Vilar pedig arra ösztönzi a historikusokat, hogy az elkülönülés helyett kölcsönözzenek technikát, asszimiláljanak követelményeket, magatartást, megszokottságot, kiegészítő kultúrát. Henri H. Stahl a szociológus nézőpontjából úgy látja, hogy mindez már nem kívánalom, hanem megvalósulás, hiszen az utóbbi években tanúi lehettünk a történelem erőteljes szociologizálódásának.

Nem szentelünk teret azoknak a szoros összefüggéseknek, amelyek az agrártörténetet a társadalom- és gazdaságtörténethez fűzik, hiszen körükből szakadt ki. A történelem többi rész tudományával való kapcsolat is olyannyira nyilvánvaló, ha e szemléletmódot magunkévá tesszük, hogy taglalásáról lemondhatunk. Éppen csak az anyagi művelődés kutatásában hazánkban is oly szép eredményeket elérő és sajátos, önálló módszereivel dolgozó néprajzot említünk, hiszen ez újkeletű állapotában gyakran kutatja ugyanazt a jelenséget vagy folyamatot, amelyet az agrártörténet is vizsgál; és a jelen felől közelítve meg a múltat, maga is keres levéltári, történeti fogódzókat.

Az eddigiekből is leszűrhetjük tehát a következtetést: az agrártörténetírás — a társadalomtudományok szilárd egységében — több tudományág közös kutatási területe, és rokon tudományok közötti válaszfalakat omlasztva, rokon szakágakat ötvözve kell kiépítenie a maga sajátos önálló feladatkörét és kutatási módszerét.

Együttműködés a technikatörténettel, a történeti demográfiával

Az emberiség története nem választható el mereven a természet történetétől, hiszen kölcsönösen feltételezik egymást. Az agrártörténet kutatójának pedig különösképpen támaszkodnia kell a természettudományokra, és a gyakorlati agrártudományok képviselőivel kell szorosra fűznie kapcsolatait.

A szimbiózisra az agrárszakember és a történész egyaránt ráutalt. Az előbbi azért, mert az élelmiszer-termelés ésszerű fokozásához évszázadok agrár-tapasztalatait gyümölcsözően használhatja fel. (Ezért is talált otthonra ez a diszciplína sok országban mezőgazdasági intézmények falai között, és rendezték meg Kolozsvárt a közelmúltban a mezőgazdasági szakemberek és a történészek együttesen az első agrártörténeti tudományos ülészakot.) A történésznek azért is érdeke a kapcsolatok elmélyítése, mert a termelőerők fejlődését, a mezőgazdasági technológia és az üzemszervezés történetét csak így derítheti fel. Az agrártörténet önmagára találásának egyik feltételét világszerte abban látják a legkiválóbb

agrártörténészek, hogy a kutatók szabaduljanak meg attól az egyoldalúságtól, amely a társadalmi viszonyokat befolyásoló agrárviszonyokra korlátozó vizsgáldásokra készíti őket.

Korunk túlzó antropocentrizmusa gyakran feledteti velünk a természeti környezet hajdan igen számottevő, de még ma sem lebecsülhető szerepét. Holott a természettel küzdő, a földet megművelő ember nem tanulmányozható a domborzattól, a talajtól, az éghajlattól függetlenül. Ezért kell az agrártörténészek általában a földrajz, az emberföldrajz vagy az agrártudományok keretében szépen fejlődő pedológia, az agrokémia, az agrármeteorológia eredményeire is figyelmeztetnie. Az agrártörténész felhasználhatja a fitotechnika, a zootechnika mellett az agrárgenetika, az agrobiocönológia eredményeit is. Elégséges az ökológiai kutatásokra utalnunk, hogy világossá váljék, milyen mértékben gazdagítható az agrártörténet, ha látásmódjába beilleszti a környezet és élőlény, az élőlények egymás közötti, valamint az ember és élővilág viszonyrendszerét is.

A *technikatörténetet* is ebben az összefüggésrendszerben — együtt az agrártudományokkal — kell említenünk, hiszen elsősorban a természettudományok kiegészítő ágazataként alakult ki. Napjainkban azonban már maga is önállóságra tör, és nemcsak a múltbeli munkaeszközök, a szerszámok, a technológiai folyamatok vizsgálatára, hanem ezeknek a társadalmi funkciórendszerére is kíváncsi, feltárva az eszközöket működtető üzemszervezeti kereteket is. A termelőerők fejlődése így kapcsolható valóban termékenyen a termelési viszonyokkal.

Az anyagi művelődés történetének középpontjában is az ember áll. Az eszközök, a tárgyak az ő alkotókészségének az eredményei, emberi tartalmak kifejezői és társadalmi viszonyok közvetítői. A mezőgazdasági termelőerők fejlődésének elemzése ezért sem nélkülözheti a népesség, a munkaerő mennyiségi alakulásának, területi eloszlásának számbavételét, egyszerűen mindazt, ami a *történeti demográfia* tárgya.

A differenciálódás rendjén különváló, egyéni arculatot öltő agrártörténet tehát a természet-, főként az agrártudományokkal, valamint más, szintén önállósuló szakdiszciplínákkal is együttműködik. Az agrártörténetben pedig mindazok az ismeretek, amelyek ilyen forrásokból erednek, nemcsak egyszerűen összegeződnek, hanem a dialektikus szintézisnek megfelelően átfogóbb, minőségileg új szemléletmódot hoznak létre. Hogy miként, az a forrásoktól, a módszerektől és a kutatásoktól is függő változó.

Agrárviszonyok és társadalmi alakulatok

A marxista történetfilozófiában mind gyakrabban elemzik a rendszer-, a formáció-, az organizmus-, a struktúra-fogalom történeti-szociológiai jelentéstartalmát. Ezekből az elméleti fejtegetésekből is levonható a következő következtetés: a társadalmi alakulatokban, ezek szerves kapcsolatrendszerében, a tartalmat és a formát meghatározó struktúrákban kell keresnünk a változó agrártevékenység törvényszerűségeit.

A feudalizmus korára jellemző a lazább társadalmi, állami szerkezet. Nagyobb az összetevők, a különböző „részek“ autonómiája, és több a térbeli partikuláris vonás. Erdély feudális társadalmában ezek az általánosan jellemző jegyek még erőteljesebben érvényesülnek. Az agrárviszonyok

tanulmányozása során ezért látszik szükségesnek az „egész“ mellett vagy azt megelőzően a „részek“ kutatása. A társadalom alkata, a jelenségek szerves kapcsolatrendszere igényli azt, hogy az időmetszetben vagy a térség egészében végzett elemzés tekintettel legyen a társadalmi alakulatok sajátos voltára, valamint belső, szerkezeti egységére.

Ugy véljük, hogy csupán az agrárélet egyes ágainak összefüggésükben való megragadása, az eleven élet egészének megjelenítése, tehát a szervességre, az ételszerűségre és a teljességre törekvés biztosíthatja a történeti rekonstrukció hitelét. Meggyőződésünk az is, hogy csupán ilyen-szerű, mondhatnók, *helytörténeti jellegű „rész-egészek“* monográfiái szolgálhatnak alapként eljövendő agrártörténeti szintéziseknek.

Tekintetbe véve a forrásanyagot is, legnehezebbnek az egyes *mezőgazdasági tájegységek* elkülönítése és történeti vizsgálata tűnik. Hiányzik ugyanis az egyes tájegységek szervesen összefüggő kútffőanyaga. Akkor azonban, ha az agrártáj kisebb egységeit már feldolgoztuk, kedvezőbbé válnak az ilyen-szerű rész-szintézisek megalkotásának lehetőségei. A feudális korszakában készültek egész Erdélyre kiterjedő összeírások. Gondoljunk az adótabellákra, az 1750-es rendkívül gazdag conscriptióra, vagy az 1819—20-as erdélyi úrbéri összeírásra. Jóllehet számolnunk kell a szigorú forráskritikai ellenőrzés szükségességével, valamint azzal, hogy a felvételek nem azonos kritériumok szerint készültek, mégis a források feldolgozása, genetikus egybekapcsolása — egyebek mellett — a tájtörténeti kutatás szilárd kiindulópontjává válhatnak.

Az ősi *autonóm területek*, a terrák (például a Székelyföld, Fogaraszföld) hosszú időn át őrzői voltak olyan társadalmi-jogi-igazgatási kiváltságoknak, amelyek a mezőgazdaságra is kihatottak. Forrásanyaguk a legtöbb esetben az őket alkotó székek, megyék levéltáraiban őrződött meg egy-egy, szerves rendben.

A *megyekeretekben* heterogén gazdasági tájelemeket, falvakat kapcsolt egybe a közigazgatás. Levéltáraik egységessége, az állami igénybevétel és szabályozás hasonlósága, saját rendeleteik, összeírásaik, a társadalmi rétegbe sorolás, az adóztatás, a bíraskodás hasonlósága, külön jelentkezésük az állami összeírásokban szintén alkalmassá teszik a megyéket, székeket, districtusokat a külön történeti kutatásra. A szórványos, de rendkívül értékes agráradatokat különben is nehéz volna egyszerre minden levéltárból összegyűjteni.

Az agráréletnek valóban szerves alakulata — amely összefüggő, egységbe fonódó kútffók tömegét hagyta ránk — az *uradalom*: a földesúri birtok és a várbirtok, később a fiskális birtok. Igaz, az erdélyi történeti, örökösödési viszonyok nem kedveztek a területileg összefüggő, hosszú időn át ugyanazon falvak sokaságát magukba foglaló nagy uradalmak kialakulásának. A rendelkezésünkre álló forrásanyagot, az úgynevezett *családi levéltárak* anyagát azonban sem az allodiális (hűbéri szolgáltatástól mentes), sem a paraszti gazdaság viszonylatában nem használtuk ki eléggé. Holott a termelőerők, a technológiai folyamatok, a munkaszervezés adatanyaga egy-egy gazdasági üzem szerves összefüggés-rendjében válik igazán beszédessé.

A feudálisban mind gazdasági, mind társadalmi szempontból a *falu* a leghomogénebb, legszerveesebb alakulat. A falu szociológiailag tekintve közösség. Hosszú időn át érvényesült a szántóföldközösség egybe-

fűző ereje. Ugyanilyen kötőanyag az erdők, kaszálók, legelők még tovább tartó együttes kezelése, valamint a két vagy három fordulóra osztott határhasználatának, az állattartásnak közösségi igazgatása. A falu — bár egyre csökkenő mértékű — társadalmi-gazdasági-igazgatási autonómiája szintén hozzájárult ahhoz, hogy a paraszti gazdálkodás egységévé váljék. Ezért nem lehet a faluközösség ismerete nélkül az agráréletről valóságos képet rajzolnunk. Igaz, a faluközösség forrásanyaga szegényes és szét-szórt. Vannak azonban, főleg a XVIII. századtól kezdődőleg, úgynevezett *falujegyzőkönyvek*, elsősorban a szabadparaszti vagy vegyesen lakott (határorkatona-jobbág) települések irat-hagyatékában. Ezekre alapozva — s felhasználva a demográfiai forrásokat, a falutérképeket és a már említett kútfőket — olyan mikroanalízisek készíthetők, amelyek reprezentatív jellel Erdély agrár-életviszonyainak egészére, a legrejtettebb, a legismeretlenebb vonatkozásokra is fényt derítenek.

Ha a feudális mezőgazdaságnak a falu a leghomogénebb és leg-szerveesebb közösségi alakulata, akkor a *parasztagzaság* joggal tekinthető legalapvetőbb, legelemibb sejtjének. A szabadparaszt vagy jobbág-család gazdaságának vizsgálata a faluközösségbe ágyazottan, az uradalmi és a tájkeretben elhelyezetten — az a maximum, amelynek elérésére a leg-fejlettebb agrártörténeti iskolák vezetői törekcsenek.

Egyebek mellett, alapforrásként, a paraszti hagyatéki leltárak enged-
nek betekintést a paraszti kisüzem szerkezetébe. S miután ezekből nem-
csak a termelési tényezők, eszközök (ingó és ingatlan javak) egymás közti
aránya, hanem azok ára is kiderül (a különben is kevesebb termelési
tényezőt rögzítő urbáriumokból azonban nem), olyan statisztikai indexek
elkészítésére is módot nyújtanak, amelyek a gazdasági szerkezet érték-
beli egyensúlyrendszerét is tükrözik.

Ezen a szociológia sugallta úton, a társadalmi alakulatok, a szerves
életegységek vizsgálata útján haladva válik képessé a kutató a finom
összefüggések hálózatának felfedezésére. Bizonyos jelenségek csak így, a
strukturális és funkcionális egybetartozásban érthetők meg. Hiszen az
egészből kiragadott összetevők, például az eke, a robot külön elemzése
elvezethet technikatörténeti tipológiához, de az összes természeti, társa-
dalmi viszonylatokat és az ezekben realizálódó emberi kapcsolatok köl-
csönös összefüggését illetően csak jelzésekkel szolgálhat.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a feudális agrárműlt
bármely tényezőjének tematikus kutatása nem lehet nagy hasznára az
agrártörténetírásnak. Megkönnyíti a tájékozódást, a folyamatok irányának
felderítését, egyes esetekben az össz-európai fejlődéshez való viszonyí-
tást is. Egyetlen jelenség külön való vizsgálata viszont azzal a hátrány-
nyal is járhat, hogy a kutató térbelileg szétszórt és időben sem kapcsolódó
adatokra épít, a helyhez kötött jelenségeket kiragadja eredeti környe-
zetükből. Afelől sem lehet biztos a történésh, hogy a jelenség nem takar-e
helyi jellegzetességet, vagy nem jelképezi-e a fejlődésnek egy elmaradot-
tabb vagy nagyon is előremutató fokát. Hozzátehetjük, hogy a társadalmi
alakulatok szerves életegységének egészéből kiszakított jelenségek viz-
sgálata jó lehetőséget nyújt előre megfogalmazott ideák szemléltetéséhez
is. Hiszen a forrásanyag sokszínűsége éppen az agrárműlt viszonylatában
bárminő ilyen jellegű erőszakítételhez bőven kínál dokumentumokat.

Új forrásokat új módszerekkel vallasni a történeti statisztika igénybevételével is lehet. Végezetül még erről kívánunk szólni. Mennyiségi történetírásról, szeriális történetelemzésről, kutatási modellek megalkotásáról már sokat írtak. Ma, a társadalomtudományok matematizálódásának korában nem csodálkozhatunk azon, hogy az agrártörténészek is megkísérlik a gyakran, nagy számban ismétlődő, tehát a tipikus, a tömeges jelenségek *matematikai-statisztikai* számbavételét. A históriának vannak statisztikai jellegű forrásai. Összeírások, amelyek eleve számszerű, mennyiségi adatokat tartalmaznak. Más források a jelenségek minőségi jellemzőit őrizték meg, s ezeket kell kvantifikálnunk, számszerű adatokká átalakítanunk. Vannak a mezőgazdasági termékek áráról készült piaci jelentések, vannak a vetésterület megoszlását leíró tabellák, cséplési eredményeket közlő, a terméseredményeket tükröző feljegyzések, vannak számadatokban gazdag földesúri, állami összeírások. Feldolgozásuk éppen úgy szükséges, mint a csak szavakban jelentkezett jelenségek, az úgynevezett „másodlagos“ statisztikai adatforrások időbeli, térbeli elterjedésének, gyakoriságának, súlyának számbavétele, táblázatokba foglalása, majd a sorsorok matematikai-statisztikai elemzése. Őszintén megvallhatjuk, hogy e tekintetben mind ez ideig még a legelemibb lehetőségeket sem használtuk ki, noha különösen a késői feudalizmus korában oly bőséges az agrártörténet adatanyaga, hogy a régi, leíró módszer használhatatlanná válik. Tanúsítják ezt a terjengős, a változatok felsorolásába belevesző, áttekinthetetlen és a törvényszerűségek megállapítása helyett a paraszti sorsot panaszó írások.

Sok esetben az sem elég, ha a matematikai statisztika módszereivel azt vizsgáljuk, amit forrásaink számadatai vagy a kvantifikált anyag lehetővé tesz. Mai szükségleteink és ismereteink fokozta kíváncsiságunkat, s kielégítő válaszadásra kell kényszerítenünk a múltat. Ezért születnek hipotetikus modellek, amelyek a leegyszerűsített sémákban képesek vizsztatükrözni a legfontosabb tényezők nagyságrendjét és kölcsönös összefüggését. Arról nem is szólva, hogy milyen lehetőségeket rejt az agrártörténész számára a becslésen alapuló, hipotetikus elemek beépítése a modellekbe.

A szakmabeliek tudják, hogy az esetlegesen ránkmaradt történeti statisztika forrásai hiányosak és miért, milyen mértékben megbízhatatlanok. A történeti statisztika — s ez az egyetlen hasznunk megkésetttségünkben — az úttörők munkáiban már feltárta sebezhető pontjait is. Megmutatkoztak a módszerbeli kiforratlanságok, a történész és a statisztikus egymélyben való egyesítésének vagy együttműködésének a nehézségei. Sokan felügyeltek arra, hogy a mechanikus eljárások leszűkítik a bonyolult valószínűségi összefüggéseket, elmossák a minőségi fordulatokat. Az is nyilvánvalóvá vált azonban, hogy éppen az agrártörténet kutatásában sok ilyen-nemű buktató elkerülhető. Így már az is világos, hogy a mennyiségi szemlélettel gazdagított agrártörténet-kutatás megóv a retorikus szubjektívítás torzításaitól, és hogy a matematikai szimbolika alkalmas eszköz a lényeges, a többszörösen összefüggő gazdasági kapcsolatok felderítésére. S ha a tökéletes pontosság fokára sohasem juthat el, rákényszerít arra, hogy egészünkben, tömegünkben és kapcsolatukban vizsgáljuk a jelenségeket.

rögzítsük tér- és időbeli kiterjedtségüket, gyakoriságukat, fogalmat alkossunk a rész és egész viszonyáról, és magyarázatokat keressünk ciklusok, számszerű sorozatok vagy összefüggések jobb, valóságosabb történeti értelmezésére.

Ugyanakkor arra is lehetőséget nyújt, sőt arra is rászorít, hogy a régi, sokszínű, tájanként és időben is változó mérték- és pénzrendszerekben rögzített történeti valóságot mai mértékfogalmakkal, ma is érthető és áttekinthető értékskálákkal fejezzük ki, ily módon is megkönnyítve a múlt és jelen kapcsolatának felderítését.

*

A dialektikus módszer, a szociológiai szemlélet, a termelőerőknek agrártudományoktól gazdagított látásmódú elemzése, a történeti-statisztikai módszer alkalmazása önmagában még nem elégséges a korszerű agrártörténet megalkotásához. Szükségesnek tűnik az is, hogy a historikus kiszabaduljon az írott források rabszolgaságából, hogy ne bénítsa meg olyan avult szakmai tradíció, amely szerint csak az tekinthető történelemnek, amiről véletlennek szerencsés összejátszása folytán írásos emlék maradt fenn. Vagyis fogja vallatóra merészebben mindazokat az eszközöket, az élet- és munkakörülményeket tükröző tárgyakat, amelyeket a középkori régészet feltár; használja ki a történeti képkutatás lehetőségeit; vegye igénybe a néprajz módszerével begyűjthető paraszti emlékezet-anyagot; lássa, értse a mai, de elmaradottabb típusú faluban szociográfiailag még megfogható faluközösséget; hallgassa ki még a népdalból is a régi paraszti életformára és mentalitásra utaló jelzéseket, és mindenekelőtt kérdezze más módon az alapforrást, az iratot is.

—DAVID FERENC—

Epigramma

*Adja az Úr, hogy térjen vissza az állhatatosság,
S újra uralja a föld azt, ami égi parancs.
Mostan igaz hitnek ama tévelyedéseket értjük,
Mik rabul ejtik, amit józan eszünk szava mond.*

Tóth István fordítása